

ՀԱԿԱԹՈՒԻ ԴԻՐՔԵՐՈՒՄ

Վերջերս Անթիլիասի Տանն Կիլիկիայի կաթողիկոսության դիվանը հրապարակել էր անթվակիր մի գրություն՝ ի մասին «Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց Մեծի Տանն Կիլիկիո» տիտղոսի գործածության, որն ըստ ձևի և ըստ բովանդակության, մի նոր հարձակողական ելույթ է սուրբ Էջմիածնի և Հայոց Ընդհանրական Հայրապետության դեմ: Իրողությունները ամբողջապես շրջելով, Անթիլիասի շարադրանքը փորձում է պնդել, թե՛

1. «Քաղաքական ու հատվածական նկատառումներով» պայքար է մղվում Անթիլիասի Աթոռի դեմ, սիյուրքի ազգային-եկեղեցական կյանքից ներս «նոր տարակարծություն և շփոթ ստեղծելու», այդ Աթոռն «անշքացնելու» և «պարզ վանահայրության մը վերածելու համար»:

2. «Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց Մեծի Տանն Կիլիկիո» մակդիրի գործածությունը՝ կիլիկյան կաթողիկոսների կոնդակների սկզբնավորության մեջ «ունի իր անցյալը»:

3. Անթիլիասի գահակալները «այդքան նվիրական և պատմական հիշատակ մը չեն կրնար և արտոնված ալ չեն ջնջել», հետևաբար, «թող այս մասին ո՛չ ոք վեճ բանա, ո՛չ խոսքով և ո՛չ ալ գրչով, զոր է, անտեղի է, անխմաստ է»:

Խմբագրությունս չի կարող խեղաթյուրումով շարադրված այս գրության կողքով անցնել:

Ինչպես հայտնի է մեր ընթերցողներին, Մայր Աթոռի դիվանը իր նույնաբեր 30 1973 թվակիր պաշտոնական հայտարարության մեջ («Էջմիածին» ամսագիր, 1973, նոյեմբեր, էջ 30), հանուն Ամենայն Հայոց Հայրապետի, իր դիրքը ճշտել էր շեշտելով, այս առթիվ,

1. Թե՛ «Անթիլիասի Տանն Կիլիկիո դիվանի վերջերս հրապարակած անթվակիր շարադրանքը, ի մասին «Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց» տիտղոսի գործածության, փարիսեցիաբար խմբագրված մի փաստաթուղթ է, որ մի անգամ ևս քողազերծում է այդ Աթոռի այժմու պատակտիչ ոգին՝ ընդդեմ Մայր Աթոռ սուրբ Էջմիածնի»:

2. «Պատմությունից հայտնի է, թե վերոհիշյալ շարադրանքի մեջ հիշատակված մի քանի ապօրինությունները մեր եկեղեցու կողմից մերժված և դատապարտված արարքներ են եղել, արարքներ, որոնցով լույ տեղական

իրավասություններ ունեցող կիլիկյան գահակալներից ոմանք, մոլված ստորա կայության բարդություններից, փորձել են երբեմն օգտագործել «Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց» տիտղոսը՝ հակադրվելով Հայոց Ընդհանրական Հայրապետության, որ ի ս. Էջմիածին, երբեմն էլ՝ ս. Երուսաղեմի ու Կ. Պոլսի պատ- րիարքություններին»:

3. «Շատ ուշագրավ և ինքնին պերճախոս է, որ Անթիլիասի շարադրանքի մեջ հիշատակված կիլիկյան վեց գահակալների օգտագործած տիտղոսներից ոչ մեկը մյուսին չի նմանվում, տիտղոսներ, որոնք չեն օգտագործվել կիլիկյան մյուս կաթողիկոսների կողմից»:

4. Մայր Աթոռի դիվանի «Հայտարարություն»-ի մեջ հարց է տրվում, թե «Անթիլիասի ներկա գահակալը ինչո՞ւ է հետևում մի քանի օրինազանց կիլիկյան կաթողիկոսների օրինակին և չի հետևում նույն Աթոռի օրինապահ կաթողիկոսների օրինակին, որոնք ճնշող մեծամասնություն են կազմում»:

5. «Անցյալում կատարված մի քանի անկարգություններ երբեք չեն կա- րող արդարացնել նոր անկարգություններ»:

6. «Անթիլիասական շարադրանքի մեջ սպրդած է, սակայն, մի ճշմարիտ դատողություն, այն է՝ «...յուրաքանչյուրը իր պատմական տեղը և իր ծառա- յության կալվածը և դերը ունի»: Այո՛, այդպես էլ պե՛տք է լինի: Որով, Մայր Աթոռս հրավիրում է կիլիկյան Աթոռը, որ հարգի այս սկզբունքը, թե՛ կաթո- ղիկոսական տիտղոսի օգտագործման և թե՛ իրավասությանց սահմանների տեսակետից՝ ի սեր վերականգնման մեր մայր եկեղեցու միության և ներքին խաղաղության:

Այլապես նրա խոսքը, առանց գործի, մնում է կեղծ ու մեռյալ»:

7. «Անթիլիասի հրապարակած նոր այս շարադրանքը գալիս է մի անգամ ևս ապացուցելու, թե ս. Էջմիածնի Ամենայն Հայոց կաթողիկոսության հան- դեպ նա անշեղ կերպով մնում է հակաթոռի դիրքերի վրա»:

Արժան և իրավ:

«Ամենայն Հայոց կաթողիկոս» տիտղոսի ապօրեն օգտագործումով, Ան- թիլիասի Աթոռը և Ս. Տ. Խորեն կաթողիկոսը մի անգամ ևս հրապարակով հակադրվում են ս. Էջմիածնին ու Ամենայն Հայոց Հայրապետության՝ նոր, ծանր կացություններ ստեղծելու համար սփյուռքի հայ եկեղեցու ծոցում մեր ժամանակի այս փափուկ պայմաններում, երբ բոլորս այնքան կարիքն ունենք ներքին խաղաղության և միության վերականգնման:

Հակապատմական և հակակառնական է Կիլիկիայի կաթողիկոսներից ոմանց անվան վրա «Ամենայն Հայոց կաթողիկոս» տիտղոսի հավելումը, ինչ- պես նաև «հավասարազորության նորաբույս տեսությունը, որով փորձ կըլլա հայ եկեղեցին և նվիրապետությունը վերածելու երկգլխանի մարմնի մը, Ան- թիլիասի Աթոռը հավասարազոր նկատելով Ամենայն Հայոց Հայրապետա- կան Աթոռին և «Ամենայն Հայոց» տիտղոսը ավեցնելով կիլիկյան կաթողի- կոսի անունին», գրում է Հայոց Հայրապետը 1968 թվականի հոկտեմբեր 21 թվակիր նամակում Ս. Տ. Խորեն Ա կաթողիկոսին («Էջմիածին», 1970, № 2—Է, էջ 16):

Խմբագրությունն անհրաժեշտ է գտնում անդրադառնալ Անթիլիասի դի- վանի նոր շարադրանքին և մատենագրական վկայություններով ու պատմա- կան փաստերի հիման վրա ցույց տալ, թե ի՞նչ է «Տաճն Կիլիկիայի կաթողի- կոսությունը», ի՞նչ են նրա տեղն ու իրավասության սահմանները հայ եկե- ղեցու նվիրապետության ծոցում և ինչո՞ւմ է կայանում Անթիլիասի շարա- դրանքի մեջ առաջ քաշված սխալ և մերժելի՝ տեսության հակապատմակա- նությունն ու հակակառնականությունը:

ՍԿԶԲՆԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆ ԿԻԼԻԿՅԱՆ ԱԹՈՒՌԻ

Մեր եկեղեցին հանդուրժել է, պատմական դեպքերի բերումով և ժամանակի պարտադրանքով, տեղական ինքնավարության վրա հիմնված մասնավոր կաթողիկոսական երկու Աթոռների՝ Աղթամարի (1116—1895) ու Սսի (1446-ից ըստ ժամ) գոյությունը, որոնք, սակայն, անկախ միավորներ չեն եղել, այլ անբաժանելի մասերը հայ եկեղեցու նվիրապետության կառույցի: Այս Աթոռներից յուրաքանչյուրի իրավասությունը տարածվել է իրեն համար սահմանված թեմերի վրա: Եվ ամեն անգամ, երբ տեղական այդ Աթոռներից մեկը փորձել է դուրս գալ իր սահմաններից, այդ քայլը համարվել է միշտ որպես բացահայտ հերձվածող հակակառնական արարք և դատապարտվել:

1441 թվականին ս. Էջմիածնում գումարված օրինավոր ազգային-եկեղեցական սրբազումար ժողովի 300 պատգամավորների միաձայն որոշումով և «եկեղեցական կանոններու և ազգային իրավունքներու հիման վրա» (Մաղաքիա արքեպ. Օրմանյան, «Ազգապատում», Բ, Կ. Պոլիս, 1914, էջ 2108) Հայրապետական Աթոռը Սսից փոխադրվեց իր բնիկ և պատմական կենտրոնը՝ ս. Էջմիածին, որտեղից հետագեղ էր 484-ին, երբ «Սիս՝ Կիլիկիո երբեմնի շքեղ մայրաքաղաքը այլևս որևէ հրապույր չուներ կեդրոն մը ըլլալու համար Ամենայն Հայոց կաթողիկոսության» (Բաբգեն աթոռակից կաթողիկոս «Պատմություն կաթողիկոսաց Կիլիկիո», Անթիլիաս, 1939, էջ 1127), որովհետև «ժողովուրդը գաղթած և պանծալի մայրաքաղաքը իսկամ բռնությանց ներքև ճգնված էր և չէր կրնար կեդրոն ըլլալ Ամենայն Հայոց կաթողիկոսության» (Բաբգեն կաթողիկոս, անդ, էջ 1188) և «Կիլիկիո մեջ ընդհանրապես և մասնավորաբար Սսի մեջ կատարյալ ողջակիզում մըն էր կաթողիկոսներուն պաշտոնավարությունը, կործանյալ և հալածեմ գրեթե թափուր մայրաքաղաքին մեջ» (Բաբգեն կաթողիկոս, անդ, էջ 1210): Ահա այդ տխուր օրերին, Հայրապետական Աթոռի ս. Էջմիածին փոխադրությունից հինգ տարի հետո, 1446-ին, ուն հիմնադրվեց, «երեց մի աշխարհիկ», ըստ վկայության ժամանակակից պատմիչ և դեպքերի ականջալոր և ականատես Թովմա վարդապետ Մեծովեցու, «վասն հակառակության» ...«դիմեաց սոս ամիրայն Կիլիկիոյ, որ էր ընդ իշխանութեամբ Սուլտանին Եգիպտոսի, խոստացեալ վճարել նոս ամի ամի երեք հարիւր դեկան և էառ ի նմանէ զիշխանութիւն կաթողիկոսութեան Սոյք» (Հ. Մ. Չամչյան, «Հայոց պատմություն», Վենետիկ, 1784, հտր. Գ, էջ 491):

ԺԷ դարի ժամանակագիր Գրիգոր վարդապետ Դարանաղեցին (1576—1643, «Ժամանակագրություն», Երուսաղեմ, 1914, էջ 310), նույնպես վկայում է, որ Կիլիկիայի մի քանի եպիսկոպոսներ որոշել էին բաժանվել ս. Էջմիածնից և «եղին իրեանց ինքնագլուխ կաթողիկոս», մինչ Հայրապետական Աթոռի ս. Էջմիածին փոխադրվելուց հետո ազգի և եկեղեցու կամքով և որոշումով Սսում «նոր կաթողիկոս մը պիտի չընտրվեր, քանի որ անդին Էջմիածնի մեջ կաթողիկոսական Աթոռը վերահաստատված էր և նոր կաթողիկոս մը ընտրված և կերևի թե ոչ միայն ինքն Մուսաբեկյան (Սսում նստած վերջին Ամենայն Հայոց կաթողիկոսը (ծնթ. խմբ.)), այլ նաև Կիլիկիո եկեղեցականությունը ունեին ա՛յդ հասկացողությունը» (Բաբգեն կաթողիկոս, անդ, էջ 1213):

Եվ ահա 1446 թվականին, «վասն հակառակության» ընդդեմ Էջմիածնի և «վասն ապստամբութեան» ընդդեմ Ամենայն Հայոց Հայրապետության, որ ի ս. Էջմիածին, Սսում ևս տեղծվում էր հակաթոռ մի կաթողիկոսություն:

Որով Կիլիկյան այս կաթողիկոսությունը իր սկզբնավորումով փաստական «ներձվածող կաթողիկոսություն» էր և կանոնական գետնի վրա՝ հակաթոռություն, և երբեք **իրավական ճանաչման** չի արժանացել Մայր Աթոռի և կամ ազգային-եկեղեցական որևէ ժողովական որոշումով:

Հետագայում, սակայն, Մայր Աթոռը և Հայաստանյայց եկեղեցին ու ազգը, ժամանակի տիրող քաղաքական որոշ պայմանների քերտումով, պարզապես **հանդուրժել** են այդ անկարգությունն ու հակաթոռությունը, այն ըմբռնումով, որ «ժամանակը քերավ և ժամանակն ալ կտանի... Սիսը... հակաթոռության կերպարանքի ներքև սկսավ, բայց օրինավորության կերպարան առած է, սկիզբեն իրեն դեմ վճիռ չտրվելովը...» (Օրմանյան, անդ, էջ 2444—2445):

Կիլիկյան կաթողիկոսների պատմությունը գրող Բաբգեն կաթողիկոսը ևս, քննության առնելով Սսի կաթողիկոսական Աթոռի կանոնականության հարցը, գրում է.

«Կիլիկիո կաթողիկոսական Աթոռին կանոնականությունը պաշտպանելու համար միշտ պատմական սխալ բացատրություններ և փաստեր առաջ քաշված են անկախ՝ թե՛ նույնիսկ Կիլիկիո հին և նոր կաթողիկոսներու կողմեն և թե՛ Կիլիկիո Աթոռը պաշտպանել ուզողներու կողմեն ընդդեմ աղոր հակառակ էջմիածնի կաթողիկոսներուն և ընդդեմ նաև անոնց ջատագովներուն...»

Անոնք որ ըսին Կիլիկիո Աթոռը ուղղակի ս. Գրիգոր Լուսավորչի կաթողիկոսական գիծին շարունակությունն է կամ Շնորհալիի կաթողիկոսության հաջորդությունը, այսպիսիները տարակույս չկա որ ստույգ պատմությունեն ավելի պատմական դեպքերու երևույթներով ոգևորվեցան. վասնզի Լուսավորչի կաթողիկոսության շարունակությունը, բառին կանոնագիտական առումով, եթե տեղի հետ կապվի, էջմիածնեն դուրս պետք չէ ելլե. իսկ եթե կաթողիկոսական իշխանության փոխանցումի իմաստով պիտի առնվի շարունակությունը, այդ պարագային բոլոր կաթողիկոսներն ալ, որ Լուսավորչի կաթողիկոսության հաջորդության շղթան կկազմեն, օրինավոր կաթողիկոսներ են, առանց կապվելու տեղվո և ժամանակի:

...Պատմության այս լույսերուն տակ Կիլիկիո կաթողիկոսությունը աշխարհագրական և տեղագրական առումներով չի կրնար Շնորհալիի հաջորդությունը ըլլալ, որովհետև Սիս չէ եղած Շնորհալիի մտոցը» (Բաբգեն կաթողիկոս, անդ, էջ 17, 19):

Կիլիկյան Աթոռի գահակալներից ոմանք դժբախտաբար չեն ունեցել հայ եկեղեցու նվիրապետական կարգ ու սարքի, կանոնական դրության գիտակցությունը և «փառասիրությունից» մղված փորձել են դուրս գալ իրենց իրավասությունների շրջանակից, մոռանալ իրենց Աթոռի իշխանության սահմանները և ձգտել են իրենց ազդեցությանը ենթարկել Մայր Աթոռի թեմերը, «Սսի Աթոռը փայլեցնելու նպատակով և այն նորեն Ամենայն Հայոց Աթոռ դարձնելու համար» (Օրմանյան): Նման արարքներ համարվել են բացահայտ հակականոնական և դատապարտվել: «Բազում իրօք» աշխատել են Կիլիկյան Աթոռի օրինազանց գահակալները «խափանել գկաթողիկոսութիւնն էջմիածնայ», բայց հանդիպելով Մայր Աթոռի, Կ. Պոլսի հայոց պատրիարքության, ազգային-եկեղեցական իշխանությունների և ժողովրդի բուռն հակահարվածին և զգալով, որ «ոչինչ կարեն և խաղաղութիւն երկուց Աթոռոց ևս վրդովի, դադարեցան ի ջանիցն անտի» (Հ. Մ. Չամչյան, անդ, էջ 491):

«Էջմիածնի մեծ Աթոռույն և այդ մասնավոր Աթոռոց մեջ խնդիր պետք չէ լինի, քանի որ պաշտոնապես Աղթամարա և Սսո կաթողիկոսունք հանձն առին նախամեծար գահն ու Ամենայն Հայոց Աթոռույն գլխավորությունը

ճանչնալ... եթե երբեք Աղթամարա և Սսո կաթողիկոսներեն ոմանք հաստատուլ պայմանաց և կարգադրությանց անաստեցին, իրենց գործը կմնա անձնական գործ. եկեղեցական և իրավասական կանոնը անխախտ կմնա և ոմանց զանցառության մեջ» (Մաղաքիա արք. Օրմանյան, «Աթոռ Հայաստանյայց», Վաղարշապատ, 1886, էջ 72—73):

Մայր Աթոռի հաղորդագրության մեջ ճիշտ և հստակ ասվել է.

«Անցյալում կատարված մի քանի անկարգություններ երբեք չեն կարող արդարացնել նոր անկարգություններ»:

«Եվ այս կետին վրա,—ավելացնում է Բաբգեն կաթողիկոսը,—կիլիկեցիք իրավունք չունեին, որովհետև իրաց վիճակը փոխված էր բոլորովին: Էջմիածին Մայր Աթոռ ճանչցված էր և ան իրավունք ուներ պահանջել Կիլիկիո Աթոռեն, որ իր սահմաններեն անդին չանցնի» (Բաբգեն կաթողիկոս, անդ, էջ 313):

ԿԻԼԻԿՅԱՆ ԱԹՐՈՒԻ ՕՐԻՆԱԶԱՆՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՆԵՐԸ

Այժմ մի քանի խոսք Անթիլիասի շարադրանքի մեջ հիշատակված կիլիկյան մի քանի կաթողիկոսների մասին, որոնք ապօրեն կերպով օգտագործել են «Կաթողիկոս Ամենայն հայոց» տիտղոսը:

Այդ օրինագանց կիլիկյան կաթողիկոսներից առաջինը եղել է Սիմեոն Սեբաստացին (1637—1648), որը փորձել է դուրս գալ իր իրավասության սահմաններից և իր իշխանությունը տարածել Կիլիկիո սահմանակից՝ Մայր Աթոռի թեմերի և հայաբնակ վայրերի վրա, ու որպես մի տեսակ «արդարացում» իր նոր անկարգությանը, Փիլիպպոս Աղբակեցի (1633—1655) Ամենայն Հայոց Հայրապետին գրած իր թղթի սկզբնավորության մեջ քննադատելով գործածել է «Տանն Կիլիկիոյ կաթողիկոս Ամենայն Հայոց, պատրիարքս արքայ Աթոռոյն Երուսաղեմայ» տիտղոսները (Բաբգեն կաթողիկոս, անդ, էջ 315):

Փիլիպպոս կաթողիկոսն իր պատասխան թուղթը, որպես «Ընդհանրական նամակ և քարտեզ» ուղղում է «առ ամենայն արմենակոչ խումբան, որ յաշխարհս Կիլիկիա, ի Սիս և ի Բերիա քաղաքի», այսինքն Կիլիկիայի ամբողջ ժողովրդին և հոգևորականությանը, և որի մեջ ձեռնհասորեն և կորովյալ նախանձախնդրությամբ պաշտպանում է Մայր Աթոռի գերագահությունն ու տիրախնամ թեմերը՝ եզրակացնելով, որ «մասունքն (իմա՝ կիլիկյան Աթոռը) ի հանուրն (իմա՝ Ամենայն Հայոց Հայրապետության մեջ) տեսանին, բայց ոչ հանուրն ի մասունս ... ս. Էջմիածինն առաջ է, և Սիսն՝ վերջին, ս. Էջմիածինն գլուխ է, Սիսն՝ մասունք»:

Մաղ. արքեպ. Օրմանյանը Սիմեոն Սեբաստացու հակականոնական այս դիրքը իրավացիորեն գնահատում է որպես «կիլիկեցիներու հավակնոտ մեծամտության մերթ ընդ մերթ երևան եկող հայտարարություն, որ հերքվելու իսկ պետք չունի, զի պատմական պարագաները շատ որոշ են այդ մասին» (Օրմանյան, «Ազգապատում», Բ, էջ 2447):

Այնուհետև երկու Աթոռների կանոնական հարաբերությունները բարելավվում են 1651 թվականին Երուսաղեմի ժողովում, որը գումարվում է Զատիկից հետո ս. Հակոբյանց մայրավանքում, Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Փիլիպպոս Աղբակեցու հրավերով և նախագահությամբ, և որին մասնակցում են Սսի Ներսես Սեբաստացի կաթողիկոսը (1648—1654), որը, որպես խոհեմ և հեռատես մարդ, զգում էր, որ հնարավոր չէր իր նախորդի՝ Սիմեոն Սե-

քաատացու հակաթոռ մտայնությամբ և մեթոդով կարգադրել վիճելի հարցերը, Երուսաղեմի Աստվածատուր պատրիարքը, 7 եպիսկոպոսներ, 18 վարդապետներ, 35 կրոնականներ, 60 քահանաներ և մեծ թվով իշխաններ և ժողովրդական ուխտավորներ՝ մոտավորապես 1000 հոգի:

Երուսաղեմի ժողովը պատմական մեծ իրադարձություն էր հայ եկեղեցու այդ ժամանակի պատմության մեջ նրանով, որ առաջին անգամ կանոնական գետնի վրա քննության էր առնվում Սսի կաթողիկոսության իրավասության հարցը «ընդհանուր ազգային հավանությամբ» (Օրմանյան, անդ, էջ 2457):

Երուսաղեմի ժողովի գլխավոր նպատակն է եղել՝ վերացնել երկու Աթոռների միջև անհասկացողություններն ու հակասությունը, «սէր և միաբանութիւն» հաստատել Մայր Աթոռի և Սսի միջև. «Հանութ ժողովն գումարեալ եկեղեցականք և աշխարհականք... միաբանութեամբ խոնարհեցան ի հրամանս Հայրապետին Փիլիպպոսի և հաստատեցին կանոնական բանս երեք տասան գլուխ» (Առաքել Դավրիժեցի, «Պատմություն հայոց», Վաղարշապատ, 1896, էջ 250):

Ինչպես երևում է Դավրիժեցու վկայությունից, Երուսաղեմի ժողովի որոշումները կամ կանոնագիրը ստորագրում են երկու կաթողիկոսները, Երուսաղեմի պատրիարքը և ժողովի մյուս մասնակիցները ու տանում իրենց հետ՝ որպես պատմական-կանոնական կարևոր փաստաթուղթ՝ նրանով առաջնորդվելու համար հետագայում, որպեսզի Սսի Աթոռի կողմից նոր անկարգություններ չպատահեն հայ եկեղեցու ծոցում:

Երուսաղեմի այս պատմական ժողովի որոշումների լույսի տակ հստակորեն երևում է դատապարտումը Սիմեոն Սեբաստացի կաթողիկոսի ոտնձգությունների ու տիտղոսամոլության:

Դժբախտաբար հետագայում էլ, հակառակ Երուսաղեմի ժողովի կանոններին և ոգուն, Սսի գահակալներից ոմանք դարձյալ փորձում են ոտնձգություններ կատարել Ամենայն Հայոց Հայրապետության իրավասության սահմանների մեջ և օգտագործել «Ամենայն Հայոց կաթողիկոս» տիտղոսը: Այսպես օրինակ՝ Միքայել Աջապահյանը (1737—1758), ոտնահարելով Էջմիածնի և Սսի միջև կայացած սիրո և միության կանոնական դաշինքը, «ձգտում ունեցած ըլլա յոր իրավասության սահմանները ընդարձակելու, Էջմիածնի հպատակ վիճակներեն մաս մը իրեն վրա դարձնելով, մանավանդ որ բոլոր տաճկահայոց կաթողիկոս ճանչցվիլ կուզեր» (Օրմանյան, «Ազգապատում», Բ, էջ 3070):

Սիմեոն Երևանցի Ամենայն Հայոց կաթողիկոսը (1763—1780) իր հայտնի **Ջամբռ** գրքում երկու անգամ հիշատակում է Սսի այս հակաթոռ Միքայել Աջապահյան կաթողիկոսին՝ որպես Էջմիածնական թեմերից ներս ոտնձգություններ կատարողի. «Նոյնպէս և յառաջն արարին օրհնեալ իշխանքն մեր (ակնարկում է Կ. Պոլսի ամիրաներին—ծնթ. խմբ.), որք ձայնակցեալք արքունական հրովարտակաւ հանին զնա (Միքայելին) ի քաղաքէն և ի վիճակէն Էջմիածնի զի մի ևս կոխեսցէ զվիճակս սրբոյ Էջմիածնի կաթողիկոսն Ստոյ» («Ջամբռ», Վաղարշապատ, 1873, ԺԲ, էջ 99):

Կ. Պոլսի պատրիարքները և ամիրաները հետագայում էլ երբեք քաջալեր չեն հանդիսացել Սսի գահակալներից ոմանց նման ոտնձգություններին, երբ փորձել են նրանք կանոնական, վարչական շփոթ ստեղծել եկեղեցու կյանքում: Նման դեպքերում Սսի օրինազանց կաթողիկոսներին «սաստիկ հանդիմանական գրեր գրվեցան», վկայում է Մատթեոս եպիսկոպոս Իզմիրլյանը

(«Հայրապետություն Հայոց և Աղթամար և Սիս», Կ. Պոլիս, 1889, էջ 480—500):

Հատկանշական է արձանագրել, որ կիլիկյան Աթոռի օրինագրանց կաթողիկոսները երբ փորձել են նման հակակառնական ոտնձգություններ կատարել ս. Էջմիածնի թեմերի մեջ, նրանք սկսել են գործածել «Ամենայն Հայոց կաթողիկոս» տիտղոսը, արդարացնել ջանալով իրենց անկարգ արարքները:

ՊԱՀԵԼ ՄԻՍԸ ԷԶՄԻԱԾՆԻ ՀԱՄԱՐ

ԺԹ դարի 60-ական թվականներին Սսի Աթոռը շատ է զբաղեցնում Մայր Աթոռն ու Կ. Պոլսի հայոց պատրիարքությունը՝ իր անկարգ գործունեությամբ:

1863 թվականից սկսած Արևմտյան Հայաստանում մեր ազգային-եկեղեցական կյանքը դեկավարվում էր, ինչպես ծանոթ է, Ազգային Սահմանադրությամբ:

Ազգի և եկեղեցու ցանկությունն էր, որ ամենուրեք իշխեն **օրենքն ու իրավունքը, պարտքն ու պարտականությունը**:

Հատկապես շատ տխուր պատկեր էին ներկայացնում, ըստ ժամանակակիցների վկայության, Սսի և Աղթամարի Աթոռները իրենց «անկուր և անխիղճ գայթակղություններով, որոնք գործվեցան մոտ ատեններս երկու մասնավոր կաթողիկոսությանց թեմերուն մեջ, հԱղթամար և ի Սիս, անարժան, և իսպառ անարժան եկեղեցականաց միջոցով» (Իզմիրլյան, անդ, էջ 631):

Կ. Պոլսի Պողոս Բ Թագթագյան պատրիարքը Գևորգ Դ Ամենայն Հայոց կաթողիկոսին է ներկայացնում «Աղմաթարա և Սսո խնդիրները ի տնօրինություն»:

Քանի որ Ազգային Սահմանադրության մեջ չէին հիշված Աղթամարի և Սսի Աթոռները, Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի հրամանով Կ. Պոլսում 1867-ին կազմվում է **եկեղեցական մի մասնաժողով**, որը պատրաստում է վեց հոդվածներից բաղկացած մի կանոնադրություն՝ մի անգամ ընդմիջտ կարգ ու կանոն հաստատելու համար Աղթամարում և Սսում:

Գևորգ Դ-ը հաստատում է այդ կանոնագիրը և այն հանձնում Կ. Պոլսի պատրիարքին և Ազգային Վարչության ի գործադրություն:

Ըստ այդ կանոնադրության Աղթամարի և Սսի կաթողիկոսների ընտրությունը ենթարկվում է Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի վավերացման և հաստատման, իսկ նրանց օծումը դարձյալ կատարվում է Ամենայն Հայոց Հայրապետի ձեռքով: Սսի կաթողիկոսը համարվում է «Կիլիկիո թեմակալ առաջնորդաց գլուխ» և կամ «Վանահայր վիճակավոր»: Ամենայն Հայոց կաթողիկոսը միայն իրավունք ունի ստորագրել **Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց**, իսկ Սսի և Աղթամարի կաթողիկոսների կոնդակների վերտառությունը պետք է լինի **Կաթողիկոս Տանն Կիլիկիո, Կաթողիկոս Տանն Աղթամարա**, իսկ ստորագրությունը՝ **Կաթողիկոս Սսի, Կաթողիկոս Աղթամարի**:

Սսի և Աղթամարի Աթոռների համար կազմված այս կանոնադրության առթիվ Տ. Բաբգեն կաթողիկոսն անում է հետևյալ խորհրդածությունը.

«Ամենն հարմար առիթն էր ասիկա ազգային պատրիարքարանի համար, որ կորուվով գործեր, հեցած Սահմանադրության և ցույց տար Թուրքիո հայոց մեջ գոյություն ունեցող Աթոռներուն թե այլևս կարելի չէր հին մտայնությամբ և կերպերով գործել» (Բաբգեն կաթողիկոս, անդ, էջ 677):

Այնուհետև Կ. Պոլսի ազգային ընդհանուր ժողովը, 1870-ից սկսած, զբաղվում է բազում անգամներ Աղթամարի և Սսի հարցերով:

Ազգային ընդհանուր ժողովը արձանագրում է՝ «Ս. Էջմիածնի Հայրապետը և Գրիգոր Լուսավորչի հաջորդն է և գերազանցությունն ու ամբողջ Հայց. և եկեղեցվո կառավարության իրավասությունը անորն է, իսկ Ալլթամարա և Ստ թեմական կաթողիկոսներն եկեղեցական անհշխանությունն ծագած են և ապօրինավոր»:

Ազգային ընդհանուր ժողովի մի այլ նիստում Գրիգոր Օտյանն իր արտասանած պատմական ճառի մեջ արտահայտելով բոլոր ժողովականների մտածումներն ու զգացումները հատկապես նշում էր. «Ի՞նչ է այս Ստ կաթողիկոսության խնդիրը, ի՞նչ է իր նշանակությունը, տարածումը, հետևանքը: Զայս իմանալու համար տեսնենք նախ թե ի՞նչ է Էջմիածնա կաթողիկոսությունը: Էջմիածնա կաթողիկոսությունը համայն ազգին, թե ի Թուրքիա, թե ի Ռուսիա, Պարսկաստան, Հնդկաստան և մինչև ի ծագ աշխարհի ուր հայ մը կա, բոլոր հայերուն կաթողիկոսն է ու հոգևոր գլուխը... Մեծ և ազգային պատճառ մը կա Էջմիածնա հարելու համար. Էջմիածնա կաթողիկոսը միայն հոգևոր գլուխն է, որ Ռուսիո հայերը միացուցած է և կրնա միացնել Թուրքիո հայերուն հետ: Եթե Էջմիածնա կաթողիկոսը մեր ալ կաթողիկոսն չլլա, ազգին երկու մեծ հատվածները կբաժնվին իրարմե:

Հիմա տեսնենք թե ի՞նչ է Ստ կաթողիկոսը... Ստ կաթողիկոսը ուրիշ բան չէ, այլ Էջմիածնա կաթողիկոսին հակառակ աթոռը: Թող ուրանա ով որ կուզե իր այս հատկությունը. պատմությունը բարձրաձայն կհռչակե զայն: Հակառակաթոռ, ուրեմն ապստամբ է... անպատվություն մը ազգին ու եկեղեցվուն. ուրեմն պետք է վերցնել զայն... 2Է՛, պետք է պահել Ստ կաթողիկոսությունը, և գիտե՛ք ինչու համար.— Էջմիածնա կաթողիկոսության համար: Եթե Ստ կաթողիկոսությունը վերցնես, մեծ վնաս կհասցնես Էջմիածնա կաթողիկոսության»:

Սահմանադրական սերունդը Կ. Պոլսում, Օտյանի բանաձևումով, Սսի Աթոռը սկզբունքով հակաթոռ նկատելով հանդերձ, մտածում էր, որ նրա գոյությունը կարելի է պահպանել այն դեպքում, երբ այդ Աթոռը օգտակար լինի և. Էջմիածնի Մայր Աթոռին: Այս ոգով, այո՛, Կ. Պոլսո ազգային ժողովը պահպանեց Ստ Աթոռը, բայց ամեն անգամ որ այդ Աթոռը փորձեց իր սահմաններից դուրս ելնել, կամ ինչ որ չափով հակադրվել Մայր Աթոռ և. Էջմիածնին, նույն ազգային ժողովը կարգի հրավիրեց Ստ Աթոռը և պարտադրեց չխախտել օրինականությունը:

1871 թվականին Խրիմյան պատրիարքի նախագահությամբ գումարված ազգային ընդհանուր ժողովի որոշումով պատրիարքարանում կազմվում է մի այլ հանձնաժողով, որը մշակում է 7 հոդվածներից կազմված մի ծրագիր՝ «Ծրագիր հարաբերությանց Կիլիկիո կաթողիկոսական վիճակին, ըստ ազգային կեդրոնական վարչության» անունով, որպեսզի Ազգային Սահմանադրության տրամադրության և Ազգային Կենտրոնական Վարչության տնօրինության համաձայն կատարվի Սսի նոր կաթողիկոսի ընտրությունը:

Սսի «ամենապատիվ» կաթողիկոսին հրամայվում է «չամենայն վերնագիրս կոնդակացն և յամենայն գրութիւնս ստորագրել **Կաթողիկոս Տանն Կիլիկիոյ, ընդ սմին ի բաց թողոյ զգործածութիւն մանուշակագոյն վեղարի և տարականն ստորագրութիւն»** (Իզմիրլյան, էջ 1887):

Ազգային Վարչությունը և Կ. Պոլսի պատրիարքարանը 1871-ին Սսի Մկրտիչ Քիֆսիզյան կաթողիկոսի ընտրությունը հաստատելու համար նրա առաջ պայման են դնում «խոստումնագրով մը ընդունիլ ազգային ընդհանուր ժողովի ընելիք կարգադրությունը կիլիկյան Աթոռին ու ազգային պատրիար-

քարանձի հարաբերությանց մասին, որպեսզի ճշտվի Կիլիկիո Աթոռին ու Կ. Պոլսի պատրիարքարանձի հետ հարաբերության կերպը, ուրիշ խոսքով ազգային պատրիարքարանձի և Մայր Աթոռի գերիշխանությունը Կիլիկիո Աթոռի վրա» (Բաբգեն կաթողիկոս, անդ, էջ 715—716):

Հանուն Ազգային Կենտրոնական Վարչության, Խրիմյան պատրիարքը իր 1872 թվի մարտ 10 թվակիր պաշտոնական գրությամբ տեղեկացնում էր Ամենայն Հայոց կաթողիկոսին, թե Կ. Պոլսի ազգային երեսփոխանական ժողովը և վարչությունը բարձր են պահել Մայր Աթոռի գերագահության սկզբունքը, «առջևն առած են Հայց. ս. եկեղեցվո միության և միասնության սպառնացող վտանգին, Ստ անկախության սպառնացող դիրքը օրինավոր սահմաններու տակ մտցնելով, ապագայն իսկ ապահովելու հաջողած է», որովհետև, ավելացնում է Գևորգ Դ-ին ուղղված պաշտոնագիրը, «երբ կաթողիկոսն իր խոստումնագիրը դրժե և սահմանելի հարաբերությունը չընդունի և կամ նոցա դեմ վարվի, անտարակույս ամբաստանության տակ կիյնա և ի պահանջել հարկին՝ մինչև անգամ կդադրի յուր պաշտոնեն» (Իզմիրլյան, անդ, 937—941):

Այս պայմանների ներքո է ընտրվում Մկրտիչ Քեֆսիզյանը, բայց ընտրությունից հետո դրժում է իր խոստումը և իր անկարգ ընթացքով «ի դերև հանեց համաձայնության ամեն փորձ» և փորձեց «խզել կապերը Մայր Աթոռի և ազգային պատրիարքարանձի հետ» (Բաբգեն կաթողիկոս, անդ, էջ 728, 1219):

Քեֆսիզյանի մահից հետո Սսի Աթոռը 8 տարի (1894—1902) թափուր է մնում: Մայր Աթոռի, Կ. Պոլսի պատրիարքարանձի և «բովանդակ հայության» անեղյալ մտահոգությունը գամված էր Կիլիկիո Աթոռի խնդրին և Կիլիկիո ժողովուրդի կացության» (Օրմանյան, «Ազգապատում», Գ, էջ 5139), որովհետև կառավարության գլխավոր նպատակն էր ձգձգել ընտրությունը, սրել ընտրական պայքարը փառամոլ եկեղեցականների միջև, Կիլիկիո Աթոռը հակադրել Մայր Աթոռին ու Կ. Պոլսի պատրիարքարանձին և «Հայ ազգությունը երկուքի բաժնել և Կիլիկիո համար նոր հայ ազգություն մը կազմել» (Օրմանյան, Գ, էջ 5310): Այս ձևով հայ «ազգությունը երկուքի կբաժնվեր և Կիլիկիո համար նոր հայ ազգություն մը կկազմվեր» (Բաբգեն կաթողիկոս, անդ, էջ 777):

Վերջապես 1902 հոկտեմբերի 12-ին ընտրվում է Սահակ եպս. Խապայանը, որպես կաթողիկոս Սսի:

Ազգային Վարչությունը ընտրական գործողությունները գտնելով օրինավոր, հաստատում է այդ ընտրությունը, այն մտածումով, որ պատրիարքարանձի կողմից նախապես Կիլիկիո Աթոռին փոխանցված «պայմանագիրը ընդունելի և գործադրելի նկատված է Խապայանի կողմեն» (Օրմանյան, «Ազգապատում», Գ, էջ 5307):

Խրիմյան Հայրիկը ս. Էջմիածնից շնորհավորում է Խապայանի ընտրությունը:

1903 թվականի ապրիլի 20-ին Սուրբ կատարվում է Խապայանի օծումը: Իր մատուցած առաջին ս. պատարագների մեջ Խապայանը հիշում է Խրիմյան Հայրիկի անունը որպես ընդհանրական Հայրապետի: Իր անդրանիկ կոնդակում Խապայանը դարձյալ հիշում է Ամենայն Հայոց Հայրապետին, հորդորում է ասլոթել «վասն կենաց եպիսկոպոսապետին Հայկազանց՝ Հայրապետին Ամենայն Հայոց և նախամեծար Աթոռոյ Սրբոյ Էջմիածնի» և հույս է հայտնում, որ երկու Աթոռների միջև մի շարք խնդիրների պատճառով ա-

նաջ եկած անհասկացողությունները կվերանան սիրով և միաբանությամբ: (Բաբգեն կաթողիկոս, անդ, էջ 846):

Սակայն, պատրիարքարանի և Խապայանի միջև շուտով ծագում է դարձյալ «Աթոռի խնդիր մը, և անոր հաջորդեց իրավասության խնդիր մը, որուն ի պատասխան 18 հոդվածներե բաղկացած գիր մը հանձնվեցավ Սահակ կաթողիկոսին» (Բաբգեն կաթողիկոս, անդ, էջ 885), որի երկու հոդվածները վերաբերում էին ս. Էջմիածնի և Սսի Աթոռի հարաբերություններին, իսկ մյուս հոդվածները շոշափում էին Կ. Պոլսի պատրիարքարանի, Ազգային Կենտրոնական Վարչության և Սսի Աթոռի հարաբերությունները: Այս առթիվ Օրմանյան պատրիարքը Խապայանին մի ընդարձակ նամակ է գրում «իբրև հեռակետ ունենալով այն սկզբունքը, թե հայությունը մեկ եկեղեցի է, և մեկ կեդրոն ու գլուխ կրնա ունենալ, որ է Էջմիածինը, և տաճկահայությունը մեկ ազգ է ու մեկ կեդրոն ու գլուխ կրնա ունենալ, որ է Կ. Պոլիսը, որով Սիսը երկու տեսակետով ալ պետք էր երկրորդական նկատվեր և առաջնության ճրգ-տումներ չունենար, որպեսզի եկեղեցվույն և ազգին բաժանման առիթ տված չըլլար» (Օրմանյան, Գ, էջ 5308):

Օրմանյան պատրիարքին գրած իր 1906 թվականի մարտ 21 թվակիր և 1907 թվականի փետրվար 26 թվակիր նամակներով Սահակ կաթողիկոս Խապայանը «Սովորական խնդիրներուն կխառներ նաև Կիլիկիո եպիսկոպոսներուն Էջմիածնական վիճակաց մեջ ազատորեն պաշտոնավարելու և Կ. Պոլսո պատրիարք ընտրվիլ կարենալու կետերը, հսկառակ նույնիսկ Ազգային Սահմանադրության» (Օրմանյան, Գ, էջ 5310):

Սահակ կաթողիկոս Խապայանն էր, որ փորձեց իր մի շարք կոնդակներում «օրինականացնել» «եպիսկոպոսապետ և կաթողիկոս Ամենայն Հայոց Մեծի Տանն Կիլիկիո» տիտղոսի գործածությունը:

1907 թվականի փետրվար 26 թվակիր նամակով Խապայանը այս մասին գրում էր Օրմանյան պատրիարքին. «...իսկ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑԻՆ Կիլիկիո Աթոռին վրա փոխադրողը մենք չենք, այլ մեզմե առաջինները, ուստի այդքան նվիրական և պատմական հիշատակ մը ջնջել Մեր իրավասություններեն շատ վեր է: Ապահով թող ըլլա Պատկ. Վարչությունը, որ ՈՉ ԱՄԵՆԱՅՆ, ՀԱՅՈՑԻՆ և ՈՉ ԿԻԼԻԿԻՈՒ ՏԱՆ ՄԵԾ մակդիրը, կրնան Մեր մեջ այն հավակնությունը հառաջ բերել, կարծելու համար թե Մայր Աթոռու Հայրապետը ընդհանրական ըլլալու իրավունքեն կապտված է, հետևաբար թյուրիմացություն ստեղծելու փափաքողներուն տված մեկնությունը Մեզ համար կարելություն և նշանակություն չունի» (Բաբգեն կաթողիկոս, անդ, էջ 906):

Օրմանյան պատրիարքի, Կ. Պոլսի Ազգային Վարչության և Մայր Աթոռի միջև ծագած այս հարցերի առիթով, որպես Գերագույն Դատավորի և Վերադիտողի, Խապայանը դիմում է պաշտոնապես նաև Խրիմյան Հայրիկին «ստոր օգնությամբ և հեղինակությամբ Կ. Պոլիս Ազգային Վարչությունը ճնշելու: Խրիմյան սակայն չէր կրնար եկեղեցական կանոններեն և ազգային պահանջներեն հեռանալ, մանավանդ որ Խապայան չէր քաշված նույնիսկ Մայր Աթոռը վիրավորող կետեր առջև դնել... Եվ հարկավ այս էր պատճառը, որ Խապայանի դիմումները անպատասխան կմնային» (Օրմանյան, Գ, էջ 5314):

1907 թվականի ապրիլի 26-ին Խրիմյանը վերջապես պատասխանում էր Խապայանին և թելադրում՝ չհետևել «Սնափառ և ոչ էական խնդրոց և վեհանձնութեամբ նայել յարտաքին ձևակերպութիւնսն ... պաշար մղել միայն ընդդէմ վնասաբեր խոչընդոտաց», աշխատել «դաստիարակութեան հայ մանկտոյն, բարձրացուցանել զբարոյական անկեալ վիճակ ժողովրդեան գա-

առաց և լուսատրեկ զմիտս անցա, և համերաշխ եղբայրութեամբ կենցաղավարի» (Կիլիկիո կաթողիկոսության վերաբերյալ պատճեններ 4 եր. 54, մաս Ծրմանյան, Գ, էջ 5314—5315):

ԿԻԼԻԿՅԱՆ ԱԹՈՌԸ ԱՆԹԻՒԱՍՏՈՒՄ

Կիլիկյան Աթոռից ներս, ի շահ եկեղեցու և հայ ժողովրդի, օրինականություն և կարգ ու կանոն հաստատելու Մայր Աթոռի, Կ. Պոլսի պատրիարքարանի և Ազգային Կենտրոնական Վարչության ջանքերը ընդհատվում են երկրում տիրող 1908—1917 թվականներին քաղաքական, ողբերգական վերիվայրումների հետևանքով, ինչպիսիք էին Ադանայի կոտորածը 1909-ին, Առաջին համաշխարհային պատերազմը 1914-ին, Ապրիլյան եղեռնն ու տարագրությունը 1915-ին և Թուրքիայում Ազգային Սահմանադրության վերացումը:

1921 թվականին դատարկվում էր Կիլիկիան հայ ազգաբնակչությունից: Սահակ կաթողիկոսն էլ «անդարձ մեկնեցավ Ադանայեն» (Բաբգեն կաթողիկոս, անդ, էջ 274): Կիլիկյան Աթոռը դարձավ գաղթական ու թափառական: Սահ Աթոռը կորցրեց իր ոտքի տակի հողը: Օրակարգի վրա էր դրված Սահ Աթոռի լինել և չլինելու հարցը: Չկար Կիլիկիան: Ի՞նչ պետք է լիներ նախատագիրը կիլիկյան Աթոռի:

1928 թվականի փետրվարին Սահակ Խապայան կաթողիկոսը գրում է իր «Կտակ»-ը, որն իրապես «կտակ մը ըլլալե ավելի Կիլիկիո կաթողիկոսության տևականության մղձավանջն էր» (Բաբգեն կաթողիկոս, անդ, էջ 995):

Կային մարդիկ, որոնք մտածում էին, թե Կիլիկիայից դուրս իմաստ չունի պահել կիլիկյան Աթոռը և «ավելորդ է Կիլիկիո կաթողիկոսությունը Սյուրիո մեջ, քանի որ Երուսաղեմի հայ պատրիարքությունը, իբրև դարավոր Աթոռ, կրնա ինքն ստանձնել Սյուրիո հայության եկեղեցական գործերու ղեկավարությունը» («Սիոն», 1929, էջ 132):

Ուրիշներ, որոնց թվում մասնաժամ կաթողիկոսը, ավելի կանոնական էին գտնում կիլիկյան Աթոռի միացումը «Ընդհանրական Հայրապետության»: Կային մասնաժամ ուրիշներ, որոնք «բանավոր ու օրինական կգտնեին աթոռակցի մը օծումը» («Կտակ»):

Այդ ծանր օրերին կիլիկյան պանդոխտ Աթոռի գոյության և տևականության մտահոգություններով էր զբաղված մասնաժամ Մայր Աթոռը:

1924 թվականից Գևորգ Ե-ի և Սահակ կաթողիկոսի միջև սկսվում է թղթակցություն կիլիկյան Աթոռի Սիրիայում և կամ Լիբանանում վերահաստատման միջոցառումների մասին: Սահակ կաթողիկոսը անհրաժեշտ էր գտնում այդ մասին իմանալ Ամենայն Հայոց Հայրապետի «իմաստուն տեսությունը և Գերագույն հոգևոր խորհրդի կարծիքը» («Էջմիածին», 1968, № Ա, էջ 34):

Մի շարք նամակագրություններից հետո կիլիկյան Աթոռի վերահաստատման հարցով 1928 թվականի դեկտեմբեր 25 թվակիր նամակով Մայր Աթոռը, հանուն Ամենայն Հայոց Հայրապետի, լիազորում է եգիպտահայոց առաջնորդ և Մայր Աթոռի նվիրակ տ. Թորգոմ արքեպ. Գուշակյանին՝ գնալ Երուսաղեմ և անձամբ տ. Նիկիե Դուրյան պատրիարքին հանձնել Գևորգ Ե-ի պաշտոնական գրությունը՝ «իմանալու նորա անձնական կարծիքը ու զեկուցելու Վեհափառ Հայրապետին, ... ի նկատի ունենալով միայն Սիրիայի հա-

յության ազգային-կրոնական, եկեղեցական-վարչական գործերի կազմակերպումը ու վարչաձևի միությունը» («Էջմիածին», 1968, № Ա, էջ 35):

Նույն օրը և նույն հարցի շուրջ Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի տեղակալ տ. Խորեն արքեպիսկոպոսը, հանուն Գևորգ Ե-ի, գրում է Երուսաղեմ՝ տ. Եղիշե պատրիարք Դուրյանին, որ «մենք միանգամայն անհրաժեշտ և անհետաձգելի ենք համարում Սիրիո հայոց թեմերի շուտափույթ և լավ կազմակերպումը»: Նույն նամակում թելադրվում էր, ըստ Սահակ կաթողիկոսի՝ Ամենայն Հայոց կաթողիկոսին կատարած խնդրանքի, որ «Երուսաղեմի ամենապատիվ պատրիարքը հաճեր Բեյրութի մատուռը հարակից տեսչական բնակարանով և Դամասկոսի եկեղեցին առժամանակյա մեզ հանձնել»: («Էջմիածին», անդ, էջ 35):

Այս առթիվ Սահակ կաթողիկոսը երախտագիտությամբ գրում էր Մայր Աթոռ՝ «Կիլիկիո և Երուսաղեմի Աթոռներուն եղբայրական համաձայնությունը միայն սրբազան Հայրապետի օրհնակի միջնորդությամբ գլուխ կրնա գալ» («Էջմիածին», անդ, էջ 34):

Այնուհետև Մայր Աթոռի հանձնարարությամբ 1929 թվականի ապրիլի 30-ին Երուսաղեմ է մեկնում տ. Թորգոմ արքեպիսկոպոսը «Դուրյան պատրիարքին հանձնելու համար Մայր Աթոռեն հղված կարևոր գրություններ Կիլիկիո կաթողիկոսության Սյուրիո մեջ կազմակերպումը դյուրացնելու» և երուսաղեմապատկան եկեղեցիները «առժամանակյա» կերպով կիլիկյան Աթոռին հանձնելու համար (Ա. Ալպոյաճյան, «Թորգոմ պատրիարք Գուշակյան», Կահիրե, 1940, էջ 498):

«Երբ Երուսաղեմ հասա,—գրում է Թորգոմ արքեպ. Գուշակյանը,—այդ հարցերը կարգադրված էին արդեն Ամենայն Հայոց Սրբազնագույն Հայրապետին փափաքին համաձայն» («Սիոն», 1929, էջ 160):

Այս ձևով վերակազմվում էր կիլիկյան Աթոռը Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի օրհնությամբ և ջանքերով և համազգային օժանդակությամբ:

Ուղեցիկն մի պահ կանգ առնել կիլիկյան Աթոռի Սիրիայում և ապա Լիբանանում վերահաստատման պատմության վրա, ցույց տալու համար Անթիլիասի նոր շարադրանքի զրպարտչական բնույթը: Ծշմարտությունն այն է, որ Մայր Աթոռը երբեք չի պայքարել Սսի Աթոռի և նրա գահակալների դեմ և երբեք չի ցանկացել անջքացնել այդ Աթոռը և այն վերածել «սպարզ վանահայրության»:

Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետը 1968 թվականի նոյեմբեր 21 թվակիր Տ. Տ. Խորեն կաթողիկոսին գրած Իր նամակում շեշտում էր. «Այստեղ գուցե հիշենք ավելորդ անգամ մը ևս, թե Մայր Աթոռը երբեք չէ մտածած և չի մտածեր որևէ չափով տկարացնել կիլիկյան Աթոռը կամ սահմանափակել անոր իրավասությունները և ներքին ինքնավար դեկավարությունը: Մենք անշեղ կերպով կհետևենք մեզ նախորդող Հայրապետներու օրհնակին և կհարգենք ձեր Աթոռին իշխանությունը Լիբանանի, Սուրիո և Կիպրոսի թեմերուն վրա» («Էջմիածին», 1970, № Զ.—Է, էջ 16):

ԱՆԹԻԼԻԱՍՆ ԱՅՍՈՐ

Տեսնում ենք ահա, թե ինչպես սահմանադրական սերունդը իր ժամանակին, այնպես էլ Մայր Աթոռն ու Ամենայն Հայոց Հայրապետը այսօր, մտածում են նույն ձևով. «Սսի կաթողիկոսը պետք է մնա իբրև կաթողիկոս, այլ որչափ կարելի է, պետք է վերնա իբրև հակառակաթոռ: Ոչ միայն վա-

սրնգի գայթակղություն ու անպատվություն մըն է, այլև վստեղի օր մը **վտանգավոր** կրնա ըլլալ» (Իզմիրյան, անդ, էջ 823—842):

Այսօր, սակայն, Անթիլիասը կիլիկյան Աթոռի անունով, ճիշտ հակառակ ուղղությամբ է գործում, այսինքն, վնասակար լինում Մայր Աթոռ ու Էջմիածնին, ամեն կերպ փորձում է հափշտակել Մայր Աթոռի թեմերը, փորձում է քանդել սփյուռքի հայության հոգեկան կապը ու Էջմիածնի հետ և տկարացնել նրա հեղինակությունը արտասահմանի մեր պանդուխտ ժողովրդի հոգևոր-ազգային գիտակցության մեջ: Նույն Անթիլիասը փորձում է նաև գործել Մայր Աթոռի հեղինակության դեմ, միջեկեղեցական-միջազգային կյանքում:

Այո՛, դժբախտաբար, այսօր Անթիլիասի Աթոռը վնասակար է դարձել հայ եկեղեցու և հայ ժողովրդի համար, իր անկարգ արարքներով, իր պառակտիչ հակազգային գործունեությամբ: Անթիլիասի հրապարակած վերջին շարադրանքը անհերքելի մի նոր ապացույց է այդ վնասաբեր քաղաքականության հետապնդման:

Ի տես այս ողբերգական վիճակի հայ հավատացյալը մղվում է հարց տալու՝ ինչո՞ւ այս բոլորը: Մինչև 1956 թվականի դրությամբ ու վիճակով Անթիլիասի Աթոռը ինչո՞վ էր սահմանափակված և ի՞նչ չափով իրավազրկված կամ անշքացած, որ հետո, իբրև անհրաժեշտություն, նա փորձեր իր իշխանությունը տարածել Մայր Աթոռի թեմերից ներս՝ պառակտյալ իրավիճակ ստեղծելով սփյուռքի գրեթե ամբողջ տարածքի վրա: Ո՞վ ի՞նչ շահեց Անթիլիասի այս վերջին տարիների օրինազանցություններից: Եվ արդյոք խելքը գլխին հայ մարդ կա՞, որ այս իրավիճակի մեջ տեսնի իրապես կիլիկյան իսկ Աթոռի շահը: Անթիլիասը փաստորեն կտրում է այն ճյուղը, որի վրա ինքն էլ կանգնած է:

Ուրեմն, 1956 թվականից սկսած, Անթիլիասի կիլիկյան Աթոռը ուրիշ գալով «իր ասիերից», այսինքն՝ տեղական Աթոռի իր հանգամանքից, դարձյալ ալեկոծեց մեր եկեղեցին ու ժողովուրդը:

Ծանոթ են 1956 թվականից սկսած Անթիլիասի տագնապի խաղաղ ու դրական լուծմանը նվիրված Մայր Աթոռի և անձամբ Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի ջանքերը, հորդորները, խաղաղասիրական կոչերն ու հաշտության առաջարկները, որպեսզի Անթիլիասի Աթոռը մնա իր սահմանների մեջ, իր հոգևոր, ազգային առաքելության բարձրության վրա և իր օգուտակար նպաստը բերի մեր ժողովրդի հոգևոր սպասին հայ եկեղեցու նվիրապետության ծոցում, օրինականության և համերաշխ գործակցության պայմաններում:

Մանավանդ 1963 թվականի հոկտեմբերի 26-ին Երուսաղեմի ողջագործումով Մայր Աթոռը գերագույն ապացույցը տվեց իր բարի կամեցողության և իր լավատեսության, ընդատաջելով Անթիլիասի պահանջին, որ Տ. Տ. Խոբեն արթոնակալին կաթողիկոսական ճանաչում տրվի **առանց պայմանի**:

Երուսաղեմի ողջագործումով Մայր Աթոռը հույս ուներ, որ նոր էջ կբացվի մեր ազգային-եկեղեցական կյանքում՝ պատմականորեն նվիրագործված իրավասությանց սահմանների հարգումով, և այդ ողջագործումը կարմատաճա մեր կյանքում ու կղաղնա հոգևոր միության, եկեղեցական և ազգաշեն գործունեության խարխալ:

Ավա՛ղ, սակայն, նոր հուսախաբություններ էին սպասում Մայր Աթոռին: Անթիլիասի Աթոռը և անձամբ նրա արդի գահակալը 1963 թվականից անմիջապես հետո անկարգ ու պառակտիչ նոր արարքներ գործեցին, որոնց հե-

տեվանքով «պաղ երկաթի մը հպումը զգացինք մեր սրտին մեջ», գրում է Վեհափառ Հայրապետը պատկերավոր արտահայտությամբ, գործեր, որոնք միաժամանակ «գլուխ գլխի կզարնվին Երուսաղեմի ողջագուրման ոգու հետ և նոր դուռ կբանան երկպառակության և խռովության»:

Արդարև, 1963 թվականից հետո, Անթիլիասի այդ անկարգ գործերից եղան՝

1. Տ. Տ. Խորեն կաթողիկոսի կողմից անթիլիասական մի եպիսկոպոսի նշանակումը Մարսելի թեմում, առանց Ամենայն Հայոց Հայրապետի գիտության և համաձայնության:

2. Երկու Աթոռների հավասարազորության նորարարյա մի տեսության հրապարակումը:

3. «Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց» տիտղոսի գործածությունը:

4. 1965 թվականի Կիլիկյան Աթոռի նոր կանոնադրության մեջ 32 և 33 հոդվածների ներմուծումը:

5. Ունեցություն Կարակասի հայ համայնքի ծոցում:

6. Ամենայն Հայոց Հայրապետի վճռով կարգադրվել արված մի ուստադրուծ քահանայի վերականգնումը և քահանայության պաշտոնի կոչվելը Անթիլիասի իշխանության ներքո:

Ահավասիկ հետևանքը Անթիլիասի գահակալի՝ Երուսաղեմում տված հանդիսավոր խոստումների:

Այս պայմաններում որքա՞ն անհամոզիչ է հնչում Անթիլիասի խոսքը հայ եկեղեցու ներքին միության, եղբայրության և սիրո մասին, երբ մյուս կողմից գործնապես նա ճիշտ հակառակ ուղղությամբ է գործում: Անթիլիասի խոսքը, սակայն, «առանց գործի մնում է կեղծ և մեռյալ»:

ՄԵՐ ՕՐԵՐԻ ՀՐԱՄԱՅՆԱԿՆԸ

Այսօր մեր պանդուխտ ժողովրդի հիմնական հարցը, մեր ժամանակների հրամայականը, մեր եկեղեցու ներքին միության և նվիրապետական բոլոր Աթոռների միջև համերաշխ գործակցության վերահաստատման հարցն է, որպեսզի հայոց սուրբ եկեղեցին իր ազգապահպանման պատմական առաքելությունը կարողանա շարունակել միացյալ ճիգերով և առավել արդյունավորությամբ:

Անթիլիասը, վերջին տարիների իր մակերեսային և անհետատես քաղաքականությամբ, արգելակում է այդ առաքելությունը:

Բոլոր ճշմարիտ հայերը քաջ գիտեն, որ համայն ազգի գերագույն սրբությունը Մայր Աթոռ սուրբ Էջմիածինն է, ամուր խարսխված հայրենի հողի վրա, Արարատի դիմաց, ս. Լուսավորչի իսկ ձեռքով: Ո՞վ շահ է որոնում այդ սրբության զգացումը տկարացնելու մեջ:

Մայր Աթոռ ս. Էջմիածնի օրհնության ներքո, սփյուռքում հայ եկեղեցու նվիրական առաքելությունն է մանավանդ այսօր, հայությունը հա՛յ պահել, փրկել նրան մոլորեցուցիչ ազդեցություններից ու դարձնել նրան մի ամրակուտ, միասնական ամբողջություն իբրև եկեղեցի:

Այդ նվիրական աշխատանքը հնարավոր կլինի, այո՛, առավել արդյունավորությամբ կազմակերպել, եթե հարգվի մեր եկեղեցու նվիրապետական կառույցի մեջ օրինական միության սկզբունքը և եթե վերականգնվի ավանդական կարգապահությունը և համերաշխ գործակցությունը նվիրապետական Աթոռների միջև:

Միայն այսպիսի պայմանների մեջ Անթիլիասի Աթոռը, պահելով իրեն վերապահված տեղը, դիրքը և իշխանության սահմանները հայ եկեղեցու նվիրապետական կառույցի մեջ, պիտի կարողանա իր շինարար, օգտակար առաքելությունը կատարել, հոգևոր և ազգային իմաստով:

Այս ցանկալի և օրինական իրավիճակին հասնելու համար է, որ Ամենայն Հայոց Հայրապետը իր 9 հոկտեմբեր 1972 թվակիր նամակում հորդորում էր Անթիլիասի գահակալին, որ անդրադառնա ցարդ կատարված սխալներին, և հարգվեն հետևյալ առաջադրանքները.

Ա.—Անթիլիասի Կիլիկիո կաթողիկոսության Աթոռը ընդունի կանոնական և պատմությամբ նվիրագործված Հայաստանյայց եկեղեցու միության սկզբունքը, հոգևոր վերին իշխանության ներքո Ամենայն Հայոց կաթողիկոս-Պատրիարքի:

Բ.—Անթիլիասի Կիլիկիո կաթողիկոսության Աթոռը հարգի հայ եկեղեցու նվիրապետական Աթոռների իրավասությանց սահմանները:

Գ.—Անթիլիասի Կիլիկյան Աթոռը հանձն առնի Մայր Աթոռ ս. Էջմիածնի իրավասության վերադարձնել Իրանի, Հունաստանի և Միացյալ Նահանգաց թեմերը և Կարակասի համայնքը:

Դ.—Միջեկեղեցական կազմակերպությունների և համաժողովների մեջ հայ եկեղեցին ներկայացվի միացյալ մի պատվիրակությամբ:

Ե.—Անթիլիասի Կիլիկյան Աթոռը հարգի սկզբունքը, որ Ամենայն Հայոց կաթողիկոս-Պատրիարքի պատժական կամ կարգալուծման վճիռները վերջնական են և պարտադիր հայ եկեղեցու նվիրապետական բոլոր Աթոռների և թեմերի համար:

Անթիլիասը պետք է իսպառ հրաժարվի «Ամենայն Հայոց կաթողիկոսություն» լինելու իր հավակնություններից ու մտնի հայ եկեղեցու օրենքի և կարգի ծիրի մեջ, մտնի հայ եկեղեցու իսկական, կանոնական միության մեջ: Դրանով նա ավելի՛ կգործանա, է՛լ ավելի լայն չափով իր նպաստը կբերի մեր եկեղեցու հոգևոր սպասին և ազգի ծառայության գործին:

Այս դեպքում և ա՛յս պայմաններում, այո՛, Մայր Աթոռի գլխավորությամբ, բովանդակ հայությունը բարոյապես, նյութապես զորավիգ կկանգնի Կիլիկյան Աթոռին:

Այս ձևով և միայն ա՛յս ձևով Անթիլիասը կարող է արդարացնել իր գոյությունը հայ եկեղեցու նվիրապետության ծոցում՝ հավատարիմ մնալով իր իսկ օրինապահ գահակալներին:

Մայր Աթոռը, Հայոց Հայրապետը ա՛յո է, որ կպահանջեն Անթիլիասի Աթոռից: Եվ այդ ո՛չ միայն անհրաժեշտ է, այլ նաև հնարավոր և ցանկալի:

«ԷԶՄԻԱԾԻՆ» ԱՄՍԱԳՐԻ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

